

Фекета Ірина Юріївна,
ORCID ID: 0000-0002-3516-3876

*кандидат біологічних наук,
доцент кафедри фізичної географії та раціонального природокористування
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ-ГЕОГРАФІВ

FEATURES OF FORMATION OF ENVIRONMENTAL AWARENESS OF GEOGRAPHY STUDENTS

У статті аналізується стан формування екологічної свідомості студентів – географів, а також підвищення ефективності формальної екологічної освіти у закладах вищої освіти, що зумовлено актуальними сучасними потребами суспільства. Наукова новизна полягає у дослідженні формування екологічної свідомості під час вивчення дисциплін екологічного спрямування студентами першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальностями 014 «Середня освіта (Географія)» та 106 «Географія» географічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Подано характеристику навчальних дисциплін екологічного змісту та їх включення до циклів загальної й професійної підготовки, як обов'язкових, так і вибіркових компонентів освітніх програм.

Методологія дослідження ґрунтується на поєднанні структурно-функціонального та наукового підходів.

Окреслено теоретико-методологічні напрями дослідження екологічних знань і здійснено порівняльний аналіз освітніх програм за спеціальностями та 106 «Географія» та 014 «Середня освіта (Географія)» щодо наявності та обсягу (у кредитах) дисциплін екологічного профілю.

У статті також розглянуто роль навчальних і виробничих практик у формуванні екологічної свідомості студентів через практичне застосування знань з екології та розвиток екологічного мислення на завершальному етапі безперервної екологічної освіти у виші. Особливу увагу приділено проблемам і перспективам впровадження компетентнісного підходу в сучасну педагогіку викладання екології, що сприяє формуванню практичних умінь і навичок майбутніх учителів для ефективної роботи на уроках географії та природничих дисциплін. Також акцентовано на можливості використання набутих студентами-географами компетенцій у професійній діяльності – як у сфері освіти, так і в установах проектно-пошукового та виробничого профілю, земельних відділах, органах управління територіями, природоохоронних структурах, органах державної влади й місцевого самоврядування, а також у діяльності громадських організацій, де випускники можуть реалізовувати свій потенціал.

Ключові слова: екологічна свідомість, формальна екологічна освіта, географія, освітня програма, дисципліна екологічного спрямування.

The article analyzes the state of formation of ecological consciousness of students- geographers, as well as increasing the effectiveness of formal ecological education in higher education institutions, which is due to the current modern needs of society. The scientific novelty lies in the study of the formation of ecological consciousness during the study of disciplines of environmental orientation by students of the first (bachelor's) level of higher education in specialties 014 "Secondary Education (Geography)" and 106 "Geography" of the Faculty of Geography of the State Higher Educational Institution "Uzhgorod National University". The characteristics of educational disciplines of ecological content and their inclusion in the cycles of general and professional training, both mandatory and selective components of educational programs, are presented.

The research methodology is based on a combination of structural-functional and scientific approaches.

The theoretical and methodological directions of research on environmental knowledge are outlined and a comparative analysis of educational programs by specialties and 106 "Geography" and 014 "Secondary Education (Geography)" is carried out regarding the presence and volume (in credits) of environmental disciplines.

The article also considers the role of educational and production practices in the formation of students' environmental awareness through the practical application of environmental knowledge and the development of environmental thinking at the final stage of continuous environmental education in higher education. Particular attention is paid to the problems and prospects of implementing a competency-based approach in modern pedagogy of teaching ecology, which contributes to the formation of practical skills and abilities of future teachers for effective work in geography and natural science lessons. The emphasis is also placed on the possibilities of using the competencies acquired by geographer students in professional activities – both in the field of education and in institutions of a design, search and production profile, land departments, territorial

management bodies, environmental protection structures, state authorities and local governments, as well as in the activities of public organizations, where graduates can realize their potential.

Key words: environmental awareness, formal environmental education, geography, educational program, ecological discipline.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку суспільства кожної країни вимагає екологічну свідомість громадян. Екологічні загрози, з якими людство стикається сьогодні, значною мірою є наслідком недостатнього рівня екологічної культури попередніх поколінь. Для України як на сьогоднішній день, так і в майбутньому є потреба у висококваліфікованих спеціалістів з екологічним світоглядом. Це зумовлює потребу формувати екологоцентричне мислення у студентів географічних факультетів як майбутніх фахівців у природничих галузях – географів та педагогів. Відповідно до стратегій сталого розвитку суспільства [10], сформована екологосоціальна свідомість, що розвивається завдяки опануванню дисциплін екологічного спрямування, визначатиме не лише професійні ціннісні орієнтири майбутніх спеціалістів, але й їхній стиль життя, рівень культури та інтелектуальний розвиток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сфера дослідження екологічної культури та формування екологічного мислення вивчається вченими як природничих, так і соціальних наук. Так В. Бех [3] зосередив увагу на дослідженні екологічної компетентності як складова професійної підготовки фахівців у системі вищої освіти, О. Журба [4], І. Фекета [13] досліджували становлення екологічної культури студентів у процесі вивчення природничих дисциплін.

Аспекти фахової підготовки майбутніх географів розкрито у дослідженнях українських науковців – О. Чубрей [14], В. Яворської [15]. Значний внесок у вивчення ролі екологічної компетентності у підготовці майбутніх фахівців зробили Я. Абсалямова [2], О. Матеюк [6], О. Пруцакова [11], Н. Рідей та С. Толочко [12]. Для науковців-дослідників важливо визначити правильні підходи до формування екологічної свідомості не лише як показника рівня знань, але й як чинника формування цілісного суспільства та здатності застосовувати ці знання у майбутній професійній діяльності.

Мета статті полягає у дослідженні формування екологічної свідомості здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальностей 106 «Географія» та 014.07 Середня освіта (Географія) географічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет», аналізуючи

предметні компетентності при опануванні екологічних дисциплін.

Виклад основного матеріалу. Екологічна свідомість, яка ґрунтується на засадах Стратегії сталого розвитку суспільства, що відображені у Програмі дій «Порядок денний людства на XXI століття» [10] має бути базисом для життя сучасного людини. Екологічна свідомість це не лише про сьогоднішнє, це і про майбутнє. Формування екологічної свідомості відбувається насамперед через механізм формальної екологічної освіти у системі вищих навчальних закладів. Під час опанування екологічно орієнтованих дисциплін здобувачі вищої освіти поетапно формують екологічні знання, які, ставши фахівцями, можуть реалізовувати на практиці.

Освітні програми спеціальностей 014 «Середня освіта (Географія)» [9] та 106 «Географія» [8] географічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» містять комплекс навчальних і вибіркового компонентів екологознавчого спрямування.

Програмні результати підготовки студентів цих спеціальностей визначають розуміння причинно-наслідкових зв'язків розвитку суспільства, а також усвідомлення актуальних тенденцій як неможливі без екологічних знань.

Формуванню екологічної свідомості у закладах вищої освіти приділяється значна увага, однак питання вивчення її практичної складової все ще залишаються недостатніми. У зв'язку з цим у статті розглянуто особливості формування екологічної свідомості у студентів-географів.

Вищі навчальні заклади забезпечують глибоке засвоєння екологічних знань на основі різних підходів та методів. Це сприяє формуванню в студентів екологічної свідомості, яка передбачає відповідальне ставлення до вивчення й збереження довкілля, раціонального використання природних ресурсів, а також усвідомлення ролі людини в системі взаємодії з природою. Екологічна освіта у ЗВО розвивається у двох напрямках:

- фахова екологічна освіта, що включає підготовку спеціалістів для різних галузей господарства;
- нормативна базова дисципліна, обов'язкова для представників усіх спеціальностей [1, 7].

У закладах вищої освіти екологічна освіта постає логічним продовженням знань, отриманих

у дошкільних і шкільних закладах, виконуючи роль формальної складової, водночас доповнюється впливом родинних цінностей, культурних традицій та засобів масової інформації як джерел неформальної освіти. Екологічна свідомість є динамічним явищем і може змінюватися впродовж життя, а важливу роль у цьому процесі відіграють екологічні знання, що формуються як у межах формальної, так і неформальної освіти [7]. Обидва шляхи – формальний і неформальний – залишаються важливими для формування екологічної свідомості.

Студенти географічних спеціальностей у межах безперервної багаторівневої екологічної освіти мають найбільші можливості для розвитку екологічної свідомості. Це зумовлено тим, що географія як наука охоплює широке коло питань – від дослідження природних геосистем планети до вивчення соціально-економічних аспектів функціонування суспільства.

Формування екологічної свідомості студентів географічних спеціальностей здійснюється завдяки наявності у навчальних планах нормативних базових дисциплін екологічного змісту. На географічному факультеті ДВНЗ «УжНУ» підготовка здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти відбувається за освітніми програмами спеціальностей 106 «Географія» та 014.07 «Середня освіта (Географія)», розробленими відповідно до Закону України «Про вищу освіту» та Стандарту вищої освіти України для бакалаврського рівня [1].

Програма 106 «Географія» орієнтована на багатопрофільну підготовку спеціалістів, здатних виконувати професійні й прикладні завдання у галузі географії, краєзнавства, територіального планування з урахуванням принципів сталого розвитку та раціонального природокористування. Натомість програма 014.07 «Середня освіта (Географія)» спрямована на підготовку вчителів географії, фахівців у сфері методики викладання предмета в закладах загальної середньої та позашкільної освіти. Мета цих програм – підготовка висококваліфікованих фахівців, які володіють сучасними знаннями для вирішення завдань як у сфері географічної науки, так і в практичній діяльності.

Обидві освітні програми передбачають засвоєння студентами дисциплін екологічного спрямування, що входять до циклів загальної та професійної підготовки і представлені як обов'язковими, так і вибірковими компонентами.

Аналізуючи освітні програми за спеціальностями 106 «Географія» та 014.07 «Середня освіта

(Географія)», можна відзначити, що вони містять обов'язкові компоненти (ОК) – дисципліни «Основи екології» та «Основи екології і екологія людини» (табл. 1).

Водночас у програмі 014.07 «Середня освіта (Географія)» ці дисципліни віднесені до циклу загальної, а не професійної підготовки. Крім того, студенти мають доступ до значної кількості вибіркових компонентів (ВК): 10 дисциплін у програмі 014.07 та 6 дисциплін у програмі 106 «Географія». Це дає змогу здобувачам обирати предмети відповідно до своїх інтересів, проте варто зауважити, що у практиці вибору часто перевага надається саме фаховим предметам.

Щодо кредитного співвідношення, то дисципліни екологічного спрямування серед обов'язкових компонентів становлять 1,66 % у програмі 014.07 Середня освіта. Географія і 1,45 % у програмі 106 Географія, що разом складає близько 2,2 % від загального обсягу кредитів обов'язкових дисциплін. Оскільки географія є природничою наукою і тісно пов'язана з дослідженням стану довкілля, певні питання екологічного змісту частково вивчаються і під час освоєння інших профільних предметів.

Суттєвим елементом професійної підготовки студентів обох спеціальностей є навчальні практики – «Топографічна. Комплексно-географічна» та «Соціально-економіко-географічна». Комплексно-географічна практика, яка проводиться на 1 курсі на базі Карпатського біосферного заповідника (відповідно до угоди про співпрацю), дозволяє студентам застосовувати на практиці здобуті теоретичні знання. Вона охоплює роботу з темами охорони довкілля, аналіз антропогенних трансформацій ландшафтних комплексів, оцінку використання природних та демографічних ресурсів території й визначення шляхів їх оптимізації.

Соціально-економіко-географічна практика проходить на 2 курсі. До повномасштабного вторгнення Росії на територію України ця практика, згідно угоди про співпрацю ДВНЗ «УжНУ» та Одеським національним університетом імені І. І. Мечникова відбулася на території Чорноморського узбережжя (Одеса та Білгород-Дністровський). Тепер проходження практики відбувається на території Закарпатської області. Індивідуальні завдання студентів включають теми, пов'язані з аналізом стану навколишнього середовища і чинників його змін. Тут досліджуються такі питання, як: адміністративно – територіальний поділ Закарпатської області та його особливості. Господарська оцінка природних умов і ресурсів Закарпатської

Таблиця 1

**Дисципліни екологічного спрямування освітніх програм
спеціальностей 014.07 Середня освіта (Географія) та 106 «Географія»**

	Спеціальність 014.07 Середня освіта (Географія) / дисципліни/ кредити	Спеціальність 106 «Географія»/ дисципліни/ кредити
Обов'язкові компоненти ОК		
1. Цикл загальної підготовки	Основи екології і екологія людини / 4	
Цикл професійної підготовки		Основи екології / 3,5
Вибіркові компоненти ВК		
1. Цикл загальної підготовки	Сталий розвиток суспільства/ Глобальні проблеми світу / 3	
	Основи моніторингу довкілля/ Основи заповідної справи /3	
Цикл професійної підготовки	Основи екологічного виховання учнів/ Економіка та географія природокористування / 4	Основи моніторингу довкілля / Екологічна експертиза та аудит /3
	Геоєкологія України/ Концепції природокористування /4	Сталий розвиток суспільства / Концепції природокористування / 3
	Управління та екологія водних ресурсів/ Глобальні екологічні проблеми / 4	Медична географія/ Глобальні екологічні проблеми / 3

області. Динаміка чисельності населення Закарпатської області. Густота населення, природний приріст і міграційні процеси. Трудові ресурси. Зайнятість населення області. Загальна характеристика господарства Закарпатської області, його структура, рівень розвитку та місце в господарському комплексі України. Галузі спеціалізації. Машинобудівний комплекс Закарпатської області. Виробничі зв'язки. Продукція. Територіальна організація господарства Закарпатської області: промислові вузли, центри, райони. Розвиток рекреаційного господарства Закарпатської області.

Завдяки цьому студенти мають змогу працювати не лише з географічними темами, але й аналізувати еколого-економічні та еколого-соціальні аспекти розвитку регіону.

На третьому курсі студенти спеціальності 106 «Географія» проходять виробничу практику, під час якої вони поглиблюють знання у вибраній галузі географічної науки, опановують методики прикладних досліджень, навчаються збирати, систематизувати й аналізувати літературні, картографічні та статистичні матеріали. Виробнича практика включає проведення спостережень, відбір проб, лабораторні аналізи, опитування, анкетування та інші методи отримання первинної географічної інформації.

Практика здійснюється на основі угод про співпрацю між ДВНЗ «УжНУ» та Департаментом екології та природних ресурсів Закарпатської ОДА, Карпатським біосферним заповідником, національним природним парком «Синевир» та іншими установами. Саме тут студенти отримують практичний досвід оцінки стану довкілля – досвід, що особливо важливий для формування екологічного мислення.

Для студентів спеціальності 014.07 «Середня освіта (Географія)» виробнича практика проводиться у закладах загальної середньої освіти. Вона формує педагогічні компетентності, зокрема уміння застосовувати сучасні освітні технології, аналізувати ефективність уроків і формувати у школярів предметні компетентності. Водночас практика охоплює пояснення просторової диференціації географічної оболонки, опис механізмів функціонування природних і суспільних територіальних комплексів, класифікацію взаємозв'язків між компонентами середовища – усе це створює педагогічно-природничо-екологічний базис підготовки студентів.

Підсумковий завершальний етап навчання студентів спеціальності 106 Географія визначає виконання кваліфікаційної роботи – самостійний науково-дослідний проект, що підсумовує їхню

теоретичну і практичну підготовку. Теми цих робіт часто мають виразне екологічне спрямування.

Для спеціальності 106 «Географія» характерні теми: «стан і перспективи раціонального використання водних ресурсів», «динаміка забруднення атмосферного повітря», «джерела забруднення атмосфери на певних територіях», «стан ґрунтів та оцінка земельних ресурсів», «рекреаційні ресурси та природокористування», «рекреаційний потенціал територіальних громад», «еколого-ландшафтознавчий аналіз басейнів річок» тощо.

Студенти часто обирають теми еколого-географічного напрямку, що дозволяє поєднати отримані знання з практичними дослідженнями та сприяє формуванню екологічної свідомості майбутніх фахівців.

Висновки і перспективи подальших досліджень. За результатами проведеного

дослідження встановлено, що освітні програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальностями 106 «Географія» та 014.07 «Середня освіта (Географія)» географічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» забезпечують формування у студентів екологоцентричних знань через предметні компетентності. Водночас аналіз кредитного навантаження дисциплін екологічного спрямування показав їх недостатню частку серед обов'язкових компонентів, що свідчить про потребу розширення цього блоку. Доцільним є переведення низки екологічно орієнтованих курсів до переліку обов'язкових, аби забезпечити системне формування у студентів-географів екологічної свідомості, умінь і практичних навичок, необхідних для подальшої професійної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про вищу освіту» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#>
2. Абсаямова Я., Лук'янова В. Формування екологічної компетентності майбутніх фахівців засобами соціально-гуманітарних дисциплін. *Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky*. 2017. № 2. С. 6–7.
3. Бех В. П. Екологічна компетентність як складова професійної підготовки фахівців у системі вищої освіти. *Вища освіта України*. 2021. Вип. 3 (82). С. 45–51.
4. Журба О. І. Формування екологічної культури студентів у процесі вивчення природничих дисциплін. *Педагогічні науки*. 2019. Вип. 88 (1). С. 112–118.
5. Лук'янова Л. Б., Гуренкова О. В. Екологічна компетентність майбутніх фахівців. *Навчально-методичний посібник*. Київ-Ніжин : ПП Лисенко, 2008. 243 с.
6. Матеюк О. П. Формування професійної екологічної компетентності студентів університету у контексті завдань сталого розвитку. *Вісник Національної академії. Державної прикордонної служби України*. 2011. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2011_1_13
7. Національна концепція розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> [in Ukrainian].
8. Освітня програма спеціальності 106 «Географія» (оновлена, березень 2021 року). URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/36660>
9. Освітня програма. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/35401>
10. Програма дій «Порядок денний на XXI століття»: Ухвалена конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Саміт «Планета Земля», 1992 р.): Пер. з англ. 2-ге вид. К.: Інтелсфера, 2000. 360 с.
11. Пруцакова О. Л. Сутність та види екологічної компетентності особистості. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Київ, 2005. Вип. 8. Кн. 2. С. 16–19.
12. Рідей Н., Толочко С. Розвиток екологічної компетентності викладачів у системі післядипломної освіти для сталого розвитку. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2018. Вип. 21. С. 144–148.
13. Фекета І. Ю., Славик Р. В., Лета В. В. Формування екологічної свідомості у студентів географічних спеціальностей: виклики та перспективи. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Випуск 48. Т. 2. С. 178–182. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/48.2.35>
14. Чубрей О. С. Система підготовки майбутніх учителів географії до професійної діяльності на засадах компетентнісного підходу : монографія. Чернівці : Технодрук, 2020. 376 с.
15. Яворська В. В., Адобовська М. В., Чубрей О. С. Структурно-функціональна модель підготовки майбутніх учителів географії. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 17. Теорія і практика навчання та виховання*. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2019. Вип. 31. С. 184–191.